

תלמוד תורה ומצוות

א. אדם שעוסק במצוה פטור ממצוות אחרות. מה דינו של אדם שלומד תורה, האם גם הוא פטור ממצוות כדין אדם שעוסק במצוה? הגמ' במסכת מועד קטן עוסקת בשאלה זו (מו"ק ט:):
הדר יתבי וקא מבעי להו: כתיב (על התורה) יקרה היא מפנינים וכל חפצין לא ישוו בה, הא חפצי שמים - ישוו בה (שהמצוות שקולות לתורה), וכתוב וכל חפצים לא ישוו בה - דאפילו חפצי שמים לא ישוו בה! לא קשיא: כאן - במצוה שאפשר לעשותה על ידי אחרים, כאן - במצוה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים.

מהי תשובת הגמ'?

מצוות תלמוד תורה דוחה מצוה שאפשר לעשותה על ידי אחרים, ונדחית מפני מצוה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים. מדוע מצוות תלמוד תורה נדחית מפני מצוה שאי אפשר לעשותה על ידי אחרים? מדוע אדם שלומד תורה אינו נחשב כעוסק במצוה שפטור מן המצוה? תשובה אפשרית ניתן למצוא בדברי רבא (ברכות ז:):

מרגלא בפומיה דרבא: תכלית חכמה תשובה ומעשים טובים; שלא יהא אדם קורא ושונה ובוטע באביו ובאמו וברבו ובמי שהוא גדול ממנו בחכמה ובמנין.

נסה להשיב על שאלתנו לאור דברי רבא.

תכלית החכמה והתורה היא תשובה ומעשים טובים. מטרת הלימוד היא הקיום, ללמוד על מנת לעשות, כך שלא יתכן שהלימוד, האמצעי, יפטור מהתכלית של קיום התורה. חשבו למשל על אדם שלומד הלכות ארבעת המינים בבוקר יום הסוכות, האם יתכן שהלימוד יפטור אותו ממצוות נטילת לולב? תשובה דומה עולה מדברי הירושלמי בשבת המקשה על דברי רשב"י שלימוד תורה פוטר ממצוות קריאת שמע (א, ב):

רבי יוחנן אמר בשם ר' שמעון בן יוחי כגון אנו שעסוקין בתלמוד תורה אפילו לקרית שמע אין אנו מפסיקין (מעיסוקנו בתורה)... ולא מודי רבי שמעון בן יוחי שמפסיקין לעשות סוכה ולעשות לולב ולית ליה לרבי שמעון בן יוחי הלמד לעשות לא הלמד שלא לעשות שהלמד שלא לעשות נוח לו אילו לא נברא.

הירושלמי מקשה על דברי רשב"י: הרי הלמד שלא לעשות נוח לו אילו לא נברא! לימוד שבשלו אדם לא מקיים מצוות הוא לימוד שלא על מנת לעשות, לימוד שנוח לו אילו לא נברא. וכך מסביר המאירי (מו"ק ט:):

ואף על פי שהעוסק במצוה פטור מן המצוה לא נאמר כן בתלמוד תורה, הואיל ועקרה לידיעת קיום שאר מצות מבטלין אותה בשביל כל מצוה שאי אפשר לקיימה על ידי אחרים.

ב. נפגשנו אפוא עם תשובה אחת לשאלה מדוע הלומד תורה אינו פטור כעוסק במצוה: מאחר שהלימוד הוא אמצעי לעשייה, עליו לשרת אותה ולא לדחות אותה. **המהר"ל** פוסע בנתיב אחר, נתיב שמעצים את הלימוד ואת מקומו ביחס למצוות (נתיבות עולם א, נתיב התורה א):

פירוש כי התורה היא השכל העליון שנתן השם יתברך לעולם, ובדאי מעלת השכל הוא יותר על החפצים שהם גשמיים, ואפילו חפצי שמים שהם המצות, דסוף סוף הם מעשים שהאדם עושה בגופו הגשמי אף כי לא ידע טעם המצוה, וכמו שבארנו בהקדמת אבות ולכך כל חפצי שמים לא ישוו בה. אמנם אם אי אפשר שתעשה על ידי אחרים בודאי המצוה קודמת, וביאור דבר זה, כי אם יאמר אדם אלמוד תורה ולא אעשה סוכה ולולב בודאי המצוה קודמת, כי המצוה כשלא נעשה יש כאן חסרון גדול, שהמצוה היא חיוב על האדם, ואילו התורה היא מעלה לאדם ומכל מקום אם אין התורה אין כאן חסרון כל כך. וזה ההפרש שיש בין התורה ובין המצות, כי המצות אם לא יעשה אותם האדם הוא חסר לגמרי, שהרי מצות התורה הם רמ"ח כמספר איברי האדם, עד שהמצוה היא משלמת האדם שאם אין המצוה כאלו האדם חסר אבר אחד... ולפיכך אם אי אפשר שתעשה המצוה על ידי אחרים, אין ראוי שיקח התורה שהיא שלמות ומעלת האדם, שעל ידי התורה האדם שכלי והמצוה אם לא יעשה אותה הוא חסרון לאדם... אבל אם אפשר שתעשה המצוה על ידי אחרים והרי אין כאן חסרון כאשר המצוה נעשה, וכאשר אין כאן חסרון קנין התורה יותר קודם שהוא מעלה ושלמות יותר.

מדוע לימוד תורה דוחה מצוה שאפשר לקיימה על ידי אחר לפי הסברו של המהר"ל?
 מדוע הוא נדחה מפני מצוה שאי אפשר לקיימה על ידי אחר? מה ההבדל בין הסברו של המאירי ובין הסברו של המהר"ל? מה היחס שבין לימוד תורה לקיום מצוות לפי כל הסבר?

התורה היא 'שכל עליון', וככזאת מעלתה גדולה ממעלת המצוות, שהם מעשים שאדם עושה בגופו. לכן לימוד תורה עדיף ממצוה שאפשר לקיימה על ידי אחר. אולם, החסרון שבאי קיום מצוה המוטלת על האדם גדול יותר מהחסרון שבאי הלימוד, שאם אין המצוה כאלו האדם חסר אבר אחד. לכן אדם צריך לבחור בקיום מצוה המוטלת עליו ולהעדיף אותו על פני לימוד.

ג. בדף על סופר סת"ם נפגשנו עם דברי הירושלמי שדימה סופר סת"ם ללומד תורה. רבי יוחנן אמר שעיסוק בתורה אינו פוטר ממצוות, והירושלמי אומר שהוא הולך בדרכו של רבי חנינא בן עקביה הסבור שסופר סת"ם אינו מוגדר כעוסק במצוה (ברכות א, ב):

אמר רבי יוסי קומי רבי ירמיה אתיא דרבי יוחנן (שאמר שגם אדם שלומד תורה מפסיק לתפילה וק"ש) כרבי חנינא בן עקביה דתני... ר' חנינ' בן עקביה אומר כשם שמפסיקין לק"ש כך מפסיקין לתפילה ולתפילין ולשאר כל מצותיה של תורה.

למדנו את דברי החיד"א שהסביר את השוואת הירושלמי (ברכי יוסף אור"ח לח, ס"ק ז):

ואפשר לישב דמודה הירושלמי דגם רבי יוחנן אית ליה האי כללא דעוסק במצוה פטור מן המצוה. וגם רחב"ע גופיה הכי סבר. אך בחלקות בין כותבי סת"ם ועוסקים בתורה, למצוות אחרות. דכי אמרו רבנן העוסק במצוה פטור מן המצוה, היינו במצוה שעוסק בה עתה שאינה תדירית אצלו כל הימים, אמטול הכין אמור רבנן בטעמא דהשתא דעסיק בהא פטיר מאידך... ואולם בתלמוד תורה וכותבי סת"ם הן הנה היו תמידין כסדרן, ולעולם בעת שהם פנויים

מצורכי גופם עסקי בהו, אשר פיהם דברה תורה והיד כותבת סת"ם, ובהני אי פטרינן להו ממצוה אחרת נמצא כי לעולם פטורין מכל המצוות, ולא משכחת שיקיימו שום מצוה, וכגון זו לא אמרו העוסק במצוה פטור מן המצוה. ואי אתמר אתמר פרט למזומן, שנזדמנה לו מצוה לפי שעה, כמדובר. וזה דעת רחב"ע, וקאמר בירושלמי דר' יוחנן דמחייב לעוסק בתורה שיבטל מת"ת, אף דמברך ועסיק בה מאהבה אשר אהבה, בריא בחיובא, ומפסיק לתפלה, מתאמרא כותיה דגברא רבא רחב"ע, דכגון מצות ת"ת כותבי סת"ם לא אמרו העוסק במצוה פטור מן המצוה, אלא כגון ההיא דשלוחי מצוה ודכוותא.

מה משותף ללימוד תורה ולכתיבת סת"ם לפי הסברו של הברכי יוסף? מהי הסיבה המשותפת שגורמת לכך ששניהם אינם מוגדרים כעוסקים במצוה?

המשותף ללימוד תורה ולכתיבת סת"ם הוא שמצוות אלו הן מצוות תמידיות. הירושלמי סבור שדין עוסק במצוה לא נאמר במצוות שכאלו, הטעם לכך ברור: אם ניישם את דין עוסק במצוה גם במצוות כתלמוד תורה וכתובת סת"ם אז נפטור ממצוות באופן גורף ותמידי!

כפי שראינו בדף הקודם, הבבלי חולק וסובר שדין עוסק במצוה נאמר גם בכתיבת סת"ם. לדעתו, דין עוסק במצוה נאמר אפוא גם במצוות תמידיות, וצריך להסביר בדרך אחרת מדוע העוסק בתורה אינו מוגדר כעוסק במצוה, וכך מסביר ה**נצי"ב** (העמק שאלה שאילתא קסט):

אלא ודאי סבירא ליה לירושלמי דהא דעוסק בתורה אינו פטור מהמצוה היינו משום שהיא מצוה תמידית ואין לה שיעור, וא"כ הוא הדין שאר מצות כאלה, כמו כותבי סת"ם... ובזה מחולק תלמוד דילן עם הירושלמי, דתלמודין אינו מחלק בין עוסק במצוה תמידית לשאינה תמידית, ורק בתלמוד תורה אמרינן דמבטלין, משום דעיקר תכלית לימוד התורה הוא משום מעשי המצוות, הא כותבי סת"ם דומה לשאר עוסק במצוה, ודלא כהירושלמי.

ד. נפגשו אפוא עם שלושה הסברים לכך שהעוסק בתורה אינו מוגדר כעוסק במצוה: מטרת הלימוד היא הקיום והאמצעי אינו פוטר מהתכלית; אי קיום מצוה שמוטלת על האדם הוא חסרון גדול בעוד שלימוד תורה הוא מעלה; דין עוסק במצוה לא נאמר במצוה תמידית כלליה תורה. נפגש עם הסבר נוסף של ה**קהילות יעקב** (שבת יא):

ונראה דהגדר הוא כך, דבכל מצוות חיוביות שבתורה גם כשהוא אנוס מלקיים המצוה וליכא עליו טענה ותביעה על ביטולה, מכל מקום חיובא רמיא עליה (אלא שהוא אנוס ולא יכול לקיים את החיוב)... אבל כגון במצות צדקה מי שהוא עני ואין לו כלל מה ליתן אינו בגדר "אנוס", רק "פטור", דזהו עיקר השיעור ליתן כפי יכולתו, וכשאינו לו ליכא חיוב כלל ליתן... וכן מצוות תלמוד תורה, כיון שלא נתנה בו תורה שיעור, ממילא החיוב הוא כפי יכולתו, ועל זמן שהוא אנוס מללמוד אין זה בגדר מבטל מצוה באנוס, אלא שזהו גבול חיובו שהוא עד כמה שאפשר לו, רק פרק אחד שחרית ופרק אחד ערבית חיובו קבוע וברור... וא"כ זהו עיקר גבול שיעור חיוב דת"ת, דהיינו לעסוק בתורה כפי יכולתו. והנה הא דעוסק במצוה פטור ממצוה היינו משום דשניהם חיוב עליו ואין דוחין זה את זה, אבל ת"ת הנה מצד המצוה דרמיא עליה שמחמתה אנוס הוא לבטל ת"ת, הרי ממילא אין עליו שום חיוב ת"ת על שעה זו (כי החיוב לא נאמר כאשר אדם אנוס מללמוד), ואילו

1. ויש לכך השלכות כגון חיוב בתשלומין במצבים שבהם קיים חיוב שכזה, שפטור מחיוב פוטר מתשלומין אך האנוס חייב.

שאר מצות גם אם ידחו מפני האונס או מפני שעסוק בתלמוד תורה, מכל מקום חיוב לא פקע, ולכן מבטלין ת"ת בשביל מצוה אחרת, דהחיוב ת"ת אינו יכול לעשות פטור על המצוה, אבל החיוב מצוה עושה פטור על מצות ת"ת כמו שנתבאר. ובזה יובן הא דמבואר שם במו"ק דאין ת"ת נדחה אלא למצוה שאי אפשר לעשות על ידי אחרים, אבל כשאפשר לעשות על ידי אחרים אין מבטלין ת"ת, והיינו טעמא דהיכא דאפשר לעשות על ידי אחרים כבר אין הוא מוכרח ואונס לבטל הת"ת והוי ליה שוב שני מצות בעלמא דהעוסק במצוה פטור מהשנית כל זמן שעסוק בהראשונה, ועוד שאפילו עדיין לא התחיל אז בת"ת דליכא מדין עוסק במצוה, מכל מקום כיון שבמניעתו מן המצוה שאפשר לעשותה על ידי אחרים אינו בגדר מבטל מצות עשה, רק מה שהוא יחסר לו ריווח של קיום מצוה, בזה אמרינן דאדרבה יעסוק בת"ת דזכותה עדיף טובא כדתנן ותלמוד תורה כנגד כולם.

הסבר את דברי הקהילות יעקב: מדוע דין העוסק במצוה לא נאמר בהתנגשות בין לימוד תורה למצוה שמוטלת על האדם?

להבנת הקהילות, דין עוסק במצוה נאמר רק במצב שבו אדם מצווה ומחויב בשתי מצוות². במצב שכזה התורה מדריכה את האדם להמשיך במצוה שבה הוא עוסק ופוטרת אותו מהמצוה השנייה. אולם, בלימוד תורה עצם החיוב במצוה השנייה פטור ממצוות לימוד תורה, שכן מצוות לימוד תורה נאמרה רק כאשר אדם פנוי ולא כאשר הוא מחויב בדברים אחרים. ומאחר שדין עוסק במצוה נאמר רק כאשר הוא מצווה ומחויב בשתי המצוות, ומאחר שהוא מצווה רק במצוה השנייה ולא במצוות תלמוד תורה, הרי שעליו לקיים את המצוה השנייה ולחדול מלימודו.

ה. נשוב לדיונו של הירושלמי בעמדת רבי שמעון שראינו לעיל בחטף ונתבונן בו יותר. נקדים ללימודו את סוגיית הבבלי בשבת (יא):

דתניא: חברים שהיו עוסקין בתורה - מפסיקין לקריאת שמע, ואין מפסיקין לתפלה. אמר רבי יוחנן: לא שנו אלא כגון רבי שמעון בן יוחי וחביריו, שתורתן אומנותן. אבל כגון אנו - מפסיקין לקריאת שמע ולתפלה.

לפי הבבלי מוסכם על כולם שלומדי תורה מפסיקים מלימודם לצורך קריאת שמע, מצוה דאורייתא, והמחלוקת היא רק בהפסקה לתפילה. בירושלמי, בניגוד לכך, מובאת עמדתו של רבי שמעון בן יוחאי שאדם שתורתו אומנתו אינו מפסיק מלימודו לצורך קריאת שמע (שבת א, ב):

רבי יוחנן אמר בשם ר' שמעון בן יוחי כגון אנו שעסוקין בתלמוד תורה אפי' לקרית שמע אין אנו מפסיקין... ולא מודי רבי שמעון בן יוחי שמפסיקין לעשות סוכה ולעשות לולב ולית ליה לרבי שמעון בן יוחי הלמד לעשות לא הלמד שלא לעשות שהלמד שלא לעשות נוח לו אילו לא נברא... טעמיה דר' שמעון בן יוחי זה שינון וזה שינון ואין מבטלין שינון מפני שינון.

כיצד מסביר הירושלמי את עמדת רבי שמעון? הסברו מובן לך? נסה לפרשו.

2. חזור והיזכר בדף על סופר סת"ם, חשוב על עמדת הירושלמי שסופר סת"ם אינו נחשב כעוסק במצוה ונסה להסביר אותה לאור דברי הקהילות. חשוב גם על עמדת הרמ"א שיישם את הפטור בסופר סת"ם בצורה חלקית, במקרה של התנגשות מוחלטת בין המצוות.

'טעמיה דר' שמעון בן יוחי זה שינון זה שינון ואין מבטלין שינון מפני שינון'. מהי כוונת הירושלמי? מצוות קריאת שמע שונה בשל היותה מצוה שאדם מקיים על ידי דיבור ולא על ידי מעשה? לפי הסבר זה רשב"י היה אומר אותו דבר גם על מצוות וידוי מעשרות? אמירה זו נראית קשה: מדוע שנחלק בין מצוות שאדם מקיים בדיבור ובין מצוות שאדם מקיים במעשה? יתכן אפוא שיש לפרש אחרת את דברי הירושלמי: רשב"י סבור שמצוות קריאת שמע אינה דוחה את מצוות תלמוד תורה מפני שהיא עצמה מצוות תלמוד תורה! תלמוד תורה הוא שינון וקריאת שמע היא שינון, תלמוד תורה, ואין מבטלין תלמוד תורה מפני תלמוד תורה. מצוות קריאת שמע לפי הצעה זו קשורה בקשר עמוק למצוות תלמוד תורה: התורה קבעה רף מינימום ללימוד תורה, קשר מינימאלי שעל כל אדם לקיים עם התורה.

מקום נוסף שבו תפיסה זו של מצוות קריאת שמע באה לידי ביטוי הוא פרשנותו של רבינו יונה לעמדה שמצוות קריאת שמע היא מצוה דרבנן (ברכות כא):

אמר רב יהודה ספק קרא קריאת שמע ספק לא קרא - אינו חוזר וקורא... מאי טעמא - קריאת שמע דרבנן... - מתיב רב יוסף: ובשכבך ובקומך! (ואין אפשר לומר שקריאת שמע היא רק מצוה דרבנן) - אמר ליה אביי: ההוא בדברי תורה כתיב.

מדברי התוספות נראה שלפי אביי, 'ההוא בדברי תורה כתיב', כוונת הפסוק לאמירה כללית: תדבר בדברי התורה תמיד, בכל מצב, בשכבך, בקומך, בלכתך בדרך, ואין הוראה קונקרטית המורה ללמוד דווקא בזמנים האלו (ברכות כא):

ההוא בדברי תורה כתיב - והא דאמרין לעיל בפרק קמא (דף ב.) בערב משום דכתיב ובשכבך אסמכתא בעלמא הוא.

זוהי אסמכתא בעלמא משום שמהתורה אין ציווי מיוחד ללמוד דווקא בזמנים אלו, דווקא בערב ובבוקר. **רבנו יונה** מפרש אחרת (ברכות דף יב בדפי הרי"ף):

אמר רב יהודה אמר שמואל ספק קרא ק"ש ספק לא קרא אינו חוזר וקורא דסבירא ליה לשמואל דק"ש דרבנן, ואף על פי שכתוב בתורה ובשכבך ובקומך סבירא ליה לשמואל שלא אמרה תורה דוקא ק"ש אלא שיקרא בתורה בכ"מ שירצה, ומה שאנו קורין זאת הפרשה דוקא אינו אלא מדרבנן ולפיכך סבירא ליה אינו חוזר וקורא.

מהי משמעות המילים 'בשכבך ובקומך' לפי הבנה זו? מה הכוונה שק"ש דרבנן?

לדברי רבנו יונה, גם רב יהודה ושמואל מסכימים שהתורה ציוותה ללמוד משהו דווקא בזמנים אלו, בבוקר ובערב, בשכבך ובקומך. אולם, להבנתם התורה לא ציוותה לקרוא דווקא שתי פרשיות אלו. מהתורה אדם יכול לקיים את המצוה על ידי לימוד איזו פרשייה שיחפוץ, וחכמים הם שציוו לקרוא דווקא פרשות אלו.

נשוב אל הסברו של הירושלמי לעמדת רשב"י: זה שינון זה שינון ואין מבטלין שינון מפני שינון. הסברנו אותו לעיל כנובע מהבנה שקריאת שמע היא קיום מינימאלי של מצוות תלמוד תורה. האם נהיה מוכרחים לומר שרשב"י סבור כשמואל ורב יהודה, שמהתורה אדם יוצא ידי חובה בלימוד איזו פרשייה שיחפוץ ורק חכמים הם שציוו לקרוא את שלושת הפרשיות? נראה שלא. וכך הסביר **הרב בלומנצויג** בשיעור כללי בסוגיה:

כשם ששמואל לשיטת רבנו יונה סובר שיש מצווה לקרוא פעמיים ביום פרק כלשהוא כביטוי לתלמוד תורה, כך סובר רשב"י שיש חובה לקרוא פרשה מרכזית מסוימת שתבטא את אותו העניין, והיא פרשת "שמע"... הוכחה להבנה זו של שיטת רשב"י אפשר למצוא בירושלמי, שם

כתוב שרשב"י ותלמידיו לא הפסיקו את משנתם לקריאת שמע. ומקשים... טעמא דרשב"י: זה שינון וזה שינון, ואין מבטל שינון מפני שינון. מה זאת אומרת "זה שינון וזה שינון"? לא נראה שהתירוץ בא לומר שתלמוד תורה דוחה את קריאת שמע מפני שאלה שתי מצוות שמקיימים אותן על ידי אמירה. האם היה אומר זאת רשב"י גם על מקרא ביכורים לדוגמה? מסתבר שיש כאן עניין מהותי המתאים להבנתנו. קריאת שמע היא ביטוי של תלמוד תורה, ולכן לא ייפגע קיומה אם יהיה שינוי קל, ובמקום לקרוא את "שמע" יקראו עניין אחר בתורה.

גם אם המצוה מהתורה היא אכן לקרוא דווקא את אותן פרשיות, עדיין יתכן שמהות המצוה היא קביעת רף מינימום לתלמוד תורה, דבר שמאפשר את דחייתה בפני מצוות תלמוד תורה.

שאלות להתבוננות וסיכום:

1. מה היחס בין לימוד תורה לקיום מצוות? מהי מסקנת הגמ' במו"ק? מתי אדם צריך להפסיק מלימודו ומתי עדיף שימשיך וילמד?
2. מדוע לומד תורה אינו נחשב כעוסק במצוה שפטור מן המצוה? הצג שני הסברים.
3. מדוע משווה הירושלמי בין לומד תורה לסופר סת"ם?
4. לפי הירושלמי רבי שמעון סבור שלימוד תורה דוחה את מצוות קריאת שמע. כיצד הוא מסביר זאת? הסבר את הדברים.